

George Ritzer (1998). Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Azra K. NAZLI¹

Makale Türü

Kitap İncelemesi

Başvuru Tarihi

17.02.2023

Kabul Tarihi

17.03.2023

Bu eser incelemesinde, Amerikalı Sosyolog George Ritzer tarafından yazılan ve Dünya çapında sosyoloji literatüründe belirleyici bir yer edinmiş olan *Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme* başlıklı ikonik eseri incelemeye alınmaktadır.

1940 New York doğumlu sosyolog, profesör ve yazar olan George Ritzer, University of Michigan'da yüksek lisans yapmıştır. Bir süre Ford Motor Company'de yöneticilik görevini üstlenmiş, ancak bu işin kendisine göre olmadığını düşünerek Cornell University'de doktora eğitimine başlamıştır. 1968 yılından günümüze kadar dünyanın çeşitli yerlerinde profesör unvanı ile dersler veren Ritzer kendisini "kendimi temelde bir sosyal teorist olarak yetiştirdim; dolayısıyla bu alanda gidebildiğim yere kadar gitmek istiyorum" şeklinde ifade etmiştir.

Ritzer, globalizasyon, tüketim kalıpları, modern ve postmodern sosyal teori üzerine çalışmaktadır. George Ritzer, metateoriler üreten yaratıcı ve ilgi çekici bir yazardır. Modernist bir bakış açısına sahip olan yazar, moderniteyi anlamak için hayatın içinden gelen teoriler üretmektedir.

Ritzer'in, *Toplumun McDonaldlaştırılması* kitabının yanında, *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, *Küresel Dünya*, *Sosyoloji Kuramları* gibi kitapları da bulunmaktadır.

Ritzer, kitabında, Weber'in rasyonalizm kuramını fast food endüstrisine aktararak McDonaldlaşma teorisini ortaya atmıştır. Ritzer'in kitabı, Amerikan Fast Food zinciri McDonalds ile, Amerikan toplumsal yapısının ve dolayısı ile gitgide tüm dünyanın sosyokültürel ve sosyoekonomik olarak benzeşmesine yapılmış bir analogidir.

Ritzer McDonaldlaşmayı, "Fast food restoranlarının temelindeki ilkelerin, Amerikan toplumunun ve dünyanın geri kalanının gitgide daha fazla kısmına egemen olma süreci." olarak tanımlamaktadır. Ona göre, McDonaldlaştırma sadece restoran sanayisini değil;

¹ Araş. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, azra.kardelen.nazli@ege.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0565-1278.

eğitimden işe, sağlıktan seyahate, beslenmeden politikaya, aile ve toplumun tüm diğer özelliklerini de etkilemektedir.

Ritzer'in nezdinde McDonalds, Americana'nın ya da Amerikan rüyasının temsilidir. Kitapta Ritzer, bu argümanına yönelik olarak bazı örnekler vermektedir. Örneğin, kitapta örneklediği üzere bir Toys r Us yöneticisi bu durumu: "bir tür McDonalds oyuncak gibi görülmek istiyoruz." diyerek ifade etmiştir. Ya da Ritzer'in ifadesi ile "1990 Moskova Pizza Hut açılışında bir Rus öğrenci: Burası Amerika'nın bir parçası." diyerek Amerikan rüyasının büyük bir parçası hatta kendisi olarak McDonalds'ı konumlamıştır.

Kitabın içeriği, Ritzer tarafından McDonaldlaştırmanın öncelleri kavramsallaştırması ile başlamakta, McDonaldlaşmanın boyutları ile devam etmekte, akılcılığın akıldışılığı başlığı ile eleştirilmekte McDonaldlaştırmanın sınırları ile çerçevelenmekte ve McDonaldlaştırılmış bir toplumda yaşamak için rehber ile sonlanmaktadır.

George Ritzer, *McDonaldlaştırma ve Öncelleri: Demir Kafesten Fast Food Fabrikasına* başlığı altında, McDonaldlaştırma olarak kavramsallaşan metateorinin öncesindeki sosyolojik dönüşümleri incelemeye almıştır. Bu bölümde Ritzer, McDonaldlaştırmanın öncelleri olarak Max Weber'in bürokrasi nosyonunu, Weber'in akılcılık ve bürokratikleşme ile ilgili korkularının mantıksal uç noktası olarak Yahudi soykırımını, Taylor'ın bilimsel yönetim uygulamalarını, Henry Ford'un montaj bandını, Lewittown'ın seri üretim ile yaptığı banliyö evleri, alışveriş merkezlerini ve McDonalds'ın kendisini incelemiştir.

Ritzer, bu bölümde bürokrasiyi, "makamlar hiyerarşisi biçiminde oluşturulan örgütlenme" olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda McDonaldlaştırma, Weber'in akılcılık kuramının bir uzantısıdır. Bürokrasinin işbölümü, denetim ve akılcılık ilkeleri ile McDonaldlaştırmayı eşleştiren Ritzer, akılcılığın akıldışılığı ve akılcılığın demir kafesi kavramsallaştırmalarının da altını çizmektedir. Ona göre akılcılaştırılmış ortamlar, zamanla insanın insan gibi davranmadığı, insan olmaktan çıkarıldığı ortamlardır. Ritzer bu görüşünü Yahudi soykırımı sırasındaki "toplum mühendisliği" girişimlerine de uyarlamıştır. Yine Taylor'ın bilimsel yönetim ilkeleri de akılcılaştırma, standartlaştırma ve denetim unsurları ile McDonaldlaşmanın önceli olarak ele alınmıştır. Ritzer, Henry Ford'un montaj bandı uygulamalarını da akılcılığın akıldışılığının ya da McDonaldlaşmanın önceli olarak konumlamıştır. Montaj bandı, insanlıktan çıkarıcı bir iş ortamı yaratması ile akıldışıdır. Montaj bandında insanlar kendini ifade edememekte, robotlaştırılmaktadırlar. McDonaldlaştırmanın yaşam alanlarındaki yansımaları ise, Ritzer tarafından banliyölerde görünür hale getirilmiştir. 1947-1951 tarihleri arasında oluşturulan Lewittown banliyöleri, yaşam alanlarının McDonaldlaşmasının önceli olarak örneklendirilmiştir. Son olarak da McDonaldlaştırılmanın bir önceli olarak da Amerika'nın mağazalaşması olarak da ifade edilmiş olan alışveriş merkezleri ele alınmıştır. Özellikle alışveriş merkezleri, Ritzer'in bir diğer kitabı ve daha çok

Article Type

Book Review

Application Date

17.02.2023

Acceptance Date

17.03.2023

postmodernite incelemesi olan *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek* isimli eserinde detaylıca tartışmaya açılmıştır.

Ritzer'e göre, McDonaldlaştırmanın başarılı olmasında dört çarpıcı boyut bulunmaktadır. Bunlar:

- Verimlilik,
- Hesaplanabilirlik,
- Öngörülebilirlik,
- Denetim olarak sıralanmaktadır.

Verimlilik, Ritzer tarafından "bir noktadan diğerine gitmenin optimum yöntemi" olarak tanımlanmıştır. İnsanların bir yerden diğerine koşuşturduğu bir toplumda en verimli yiyecek fast foodtur. Verimlilik boyutu işçiler için de geçerlidir. Yöneticiler, çalışanları yakından gözlemleyerek eğitir. Kurum içi kural ve yönetmelikler yüksek düzeyde verimli çalışmayı korur. Ritzer, verimliliği alt boyutları ile ele almıştır. Örneğin verimliliğin eğlence boyutunu vurguladığı kısımda Ritzer, paket turların altını çizmiştir. Ona göre paket turlar bir yerden diğerine insanların etkili şekilde nakledilmesini sağlayan mekanizmadır. Bu bağlamda, bir diğer örneği de modern eğlence parkları üzerinden vermektedir. Ona göre Disneyland tahmin edilebilir, güvenli, steril oluşu ile verimli bir eğlence mekanıdır.

McDonaldlaştırmanın ikinci boyutu olarak hesaplanabilirlik, ürünlerin nicel büyüklükleri (porsiyon büyüklüğü, maliyet) ve sunulan hizmetin hızı ve standardı (ürünü almak için gereken zaman) ile görünür olmaktadır. Ritzer'e göre McDonaldlaşmış toplumda, nicelik nitelikle aynı anlama gelmiştir. Bir ürün büyüksün ya da bir ürünü elde etme süresi hızlıysa o ürün iyidir anlamı oluşmuştur. Ritzer, hesaplanabilirliği eğitim üzerinden tartışmaya açmıştır. McDonaldlaşmış sistemlerde, eğitimde de nitelikten çok niceliğe yapılan vurgu artmıştır. Örneğin ona göre test sistemi, sınavlar gibi sayıya yapılan vurgular; öğrencileri ürün, profesörleri ise işçi haline getirmiştir. Ritzer, hesaplanabilirliğin spor boyutunda ise sporun niteliğinin hesaplanabilirliğe feda edildiğinin altını çizmektedir. Ona göre, televizyon, gelirlerini reklamlardan sağladığı için maçların niteliği feda edilerek, maçlara kısa reklam araları alınmaktadır. Spor dalları hatta jimnastik gibi estetik dallar nicel şekilde ölçülerek hesaplanabilirliğe vurgu yapmaktadır.

McDonaldlaştırmanın üçüncü boyutu olan öngörülebilirlik, ürün ve hizmetlerin her zaman her yerde aynı olacağını garantisidir. Örneğin, Bir McDonalds restoranında hiç sürpriz olmadığını bilmek büyük bir rahatlık olarak görülebilmektedir. Ritzer, McDonalds'ta iç dizaynın standart olduğunu, çalışanların müşterilerle ilişkilerinin klişe olduğunu, öngörülebilir ürünlerin mevcut olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan Ritzer'e göre, "McDonalds modelinin başarısı birçok insanın sürprizlerin daha az olduğu bir dünyayı tercih etme noktasına geldiğini düşündürmektedir."

McDonaldlaştırmanın dördüncü ve son boyutu denetimdir. Ritzer'e göre, insan teknolojisinin yerini insansız teknolojinin alması ile McDonalds'ta insanlar kontrol altına alınmaktadır. Bir insan teknolojisi (tornavida) insanın kontrolü altındadır, insansız teknoloji ise (montaj masası) insanları kontrol altına almaktadır. Yemek yiyenler örtük bir biçimde de olsa denetim altındadır: sınırlı münümler ve rahatsız iskemleler insanları hemen yiyip çıkmaya yönlendirir.

Çalışanlar ise tam onlara söylenen şeyleri yapmak üzere sınırlı biçimde eğitilmiştir ve sürekli şefleri tarafından denetlenirler. Ritzer, McDonaldlaşmanın denetim boyutunu süpermarketteki kasiersiz kasalar üzerinden somutlaştırmaktadır. Öncelikle tüketici ürünün barkodunu okuyucudan geçirir. Sinyal sesini beklemelidir. Ürünü belirtilen banda koymalıdır. Bütün ürünleri okuma işini bitirdikten sonra ekrandaki sipariş bitti tuşuna basmalıdır. Tezgâhın sonundaki faturayı almalıdır. Ödemeyi gerçekleştirmelidir.

Ritzer'e göre, McDonaldlaşmanın üstünlükleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Mal ve hizmetler daha çok değişmez nitelikte ve bu sayede bazı insanlar McDonaldlaşma sürecinden öncesine göre daha iyi hizmet görebilmektedir.
- Uzun saatler boyunca çalışan ve az vakti olan insanlara çabuk, verimli mal ve hizmetler sunulmaktadır.
- Hızla değişen, tanıdık olmayan, düşmanca duran dünyada, McDonaldlaştırılmış bir sistem görece istikrarlı, güven verici ve tanıdık durmaktadır.
- Nicelleştirme nedeniyle tüketiciler diğer ürünleri kolayca karşılaştırabilmektedir.
- Irk, cinsiyet ve sosyal sınıfı ne olursa olsun insanlara az çok aynı şekilde davranılmaktadır.
- Bir kültürün ürünleri başka kültürlerle daha rahat geçebilmektedir.

Öte yandan bu akılcı sistemin akıldışılıkları da bulunmaktadır. Akılcı sistemlerin paradoksal olarak akıldışılığı da beraberinde getirdiğinin altını çizen Ritzer, akılcı sistemlerin insanı reddettiğini bu nedenle de nihai olarak akıldışı olduğunu vurgulamıştır. McDonaldlaşmanın eleştirisini yapan Ritzer, akılcılığın akıldışılığı olarak ifade ettiği noktaları aşağıdaki gibi listelemiştir:

- McDonalds'ın çevre üzerinde oldukça olumsuz etkileri olmuştur. Standart McDonalds patatesini elde etmek için Kuzeybatı Pasifik bölgesinin ekolojisi kimyasal kullanım nedeniyle olumsuz etkilenmiştir.
- Fast food restoranların akıldışı bir diğer yönü çalışma ve yemek yemek için insanlıktan çıkarıcı (dehumanization) bir ortam olmasıdır. İnsani özellikler, örneğin iletişim bu mekanlarda yoktur ve bir burger için kuyruğa giren insanlar ya da yiyecekleri hazırlayan işçiler kendilerini bir montaj bandındaymış gibi hissetmektedirler.

Ritzer, McDonaldlaşmanın sınırlarını doğumdan ölüme ele almakta, hayatın her alanında McDonaldlaşmış bir sistemde yaşadığımızı vurgulamaktadır. Bu bağlamda *McDonaldlaştırılmış Toplumda Yaşamak İçin Pratik Bir Rehber* başlığı altında giderek McDonaldlaştırılan bir dünyayla nasıl başa çıkılabilir? sorusunu sormaktadır. Ritzer'e göre, sorunun yanıtı McDonaldlaştırmaya yönelik tavra doğrudan bağlıdır. Ritzer üç tip insanı aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

1. Birçok insan McDonalds'ın yarattığı demir kafesi, kadife bir kafes olarak görürler. Sistemin onları kuşattığını net bir biçimde görseler de, McDonaldlaştırılmış dünyayı sevdiikleri için bu bir sorun teşkil etmez. Ritzer'e göre özellikle McDonaldlaşmadan sonra dünyaya gelen nesil

bu sistemi kolayca benimsemiştir. Öngörülebilirlik onları güvende hissettirir ve kişiliksizleşmiş dünya onlara steril gelir.

2. Başka birçok insana göre, McDonaldlaştırma, parmaklıkları kaçış için yeterli araçlar verecek derecede esnetilebilen lastik bir kafestir. Bu tür insanlar sistemin birçok özelliğini sevmese de bazılarını gayet çekici bulur. Hızlı bir yemek onlara akılcılaştırılmamış faaliyetler için zaman tanıyabilir. Bu insanlar haftasonları kamp yapmaya giderler, antika merakları vardır, müze gezerler ve evlerinde ekmek pişirirler.

3. Üçüncü tip insan ise McDonaldlaştırılmış kafesin demirden yapıldığına inanmaktadır. Bu tür bir insan süreçten çok etkilenir ve çok az çıkış yolu görür. İkinci tipteki insanın tersine kaçış yollarının çok geçmeden sistemin tuzağına düşürecek geçici rahatlamalar olduğunu düşünür. Bunlar McDonaldlaştırmanın en keskin eleştirmenleri ve modern toplumda kendisi için gitgide daha az yer kaldığını düşünenlerdir.

Son olarak, Ritzer, McDonaldlaşma ile mücadelede bazı noktaların altını çizmektedir. Bunlardan biri, *Makul Alternatifler Yaratmak* olarak başlıklandırılmıştır. Bir diğeri ise, *Akılcılaştırılmamış Bir Sığınak Yaratılmasıdır*. Üçüncü olarak mücadele alanı, *McDonaldlaştırmaya Karşı Bireysel Tepkiler* odağında incelenmiştir.

Kitap, alanyazın çerçevesinde değerlendirildiğinde, çalışmanın güçlü ve zayıf yönleri üzerine bir değerlendirme yapmak mümkün görünmektedir. Buna göre;

- Kitapta modernitenin tarihsel süreçten bugüne kadar genişleyen çerçeve ile incelenmesi, kitaba ders kitabı niteliği ve moderniteye giriş kaynağı statüsü sağlamaktadır.
- Kitabın içeriğinin istatistikler ve örnekler içermesi, okuyucuya teori-pratik ilişkisi kurma imkanı yaratmaktadır.
- Kitabın Amerikan merkezli kapitalist sistemi, tüm dünyada bilinen Amerikan fast food markası üzerinden açıklaması güçlü bir analogi sunmakta ve kitabın sistemli bir kaynak olmasını sağlamaktadır.
- Kitabın içeriğinin öneriler ve çıkarsamalar ile örülü olması, gündelik yaşam pratiğine dönüktür ve okuyucuyu eleştirel düşünceye sevk etmektedir.
- Öte yandan, kitabın bazı noktalarda içinde yaşadığımız postmodern ve tarih-coğrafya-hakikat sonrası çağın dinamiklerini açıklamada tek boyutlu kalabilmesi riski de bulunmaktadır.

Ritzer, toplumun McDonaldlaştırılmasına karşı bireysel olarak gündelik yaşamda alternatifler yaratılabileceğini, akılcılaştırılmamış yani görece insancıl uygulamaların bireysel ve toplumsal olarak yaygınlaştırılabileceğini öngörmektedir. Bu bağlamda Ritzer, okuyucularını Max Weber'in demir kafesi ve kutuplardaki karanlık ve sert, buz gibi gecenin egemen olduğu bir gelecek görüntüsü karşısında uyarmakta, ancak en kötü olasılıkla şair Dylan Thomas'ın sözlerini düşüneceklerini umduğunu belirtmektedir: "O güzel geceye uysalca gitme... Öfkelen, öfkelen ışığın sönüşüne."